

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐ ԵՒՐՈՊԱՑԻ ՄԱՍՆԱԻՐՆԵՐՈՒՆ ԳՈՎ

1. ԱՌԵՏԱՐԱՆ

1915ին եւ անոր յաջորդող տարիներուն մեր ազգային մշակութիւն տրուած ահաւոր հարուածներէն մէկն ալ մեր հին ձեռագիրներուն կարեւոր մէկ մասին տեղւոյն վրայ փճացումն ու անհետացումը է. միայն շատ փոքր մասի մը աղէտէն զերծ մնալով աշխարհի զանազան մասերուն մէջ ցրուած մնալը եղաւ: Վերջին քառորդ դարու իմ եւ ինծի նման շատերու փորձառութիւնը այն եղաւ՝ որ հայերէն բաւական թիւով գրչագրեր, եւ անոնց մէջ զիչ չեն մասնաւոր արժէք ունեցողները, կը գտնուին Հայերու, ինչպէս նաեւ օտարներու ջրով՝ զորս որեւէ կերպով զննել եւ ցուցակագրել պէտք է, անոնց պատմական ու հզարուեստական արժէքը չկորսնցնելու համար, վասն զի անցեալին մէջ գրուած որեւէ ձեռագիր անտարակոյս որ մեծ նիւթ կրնայ մատակարարել Հայ եւ օտար բանասէրներու ուսումնասիրութեանց: Հայէպէս Պէյրուսի մէջ իմ ապրած երկար տարիներու, մասնաւորներու ջրով եւ յաջորդեցայ գտնել ու ցանկել բազմաթիւ ձեռագրեր, բայց կենթադրէի որ իմ տեսածներէս դուրս կային նաեւ ուրիշներ ալ՝ որոնց ինծի մատչելի չէին եղած: Նման բաւական ձեռագրեր կը գտնուին նոյնպէս Եգիպտոս՝ որոնց մեծ մասը բարեբախտաբար տեղւոյն վրայ կրցաւ տեսնել ու զննել իմ սիրելի բանասէր եղբայրակիցս՝ Հայր Ներսէս վրդ. Ակինեան, որ այս տեսակէտով անվհատ պրպտող մըն է:

Հազիւ վերջերս Մարտիյլ ցամաք ելած, առաջին հանդիպումներով իսկ հարցուցի որ արդե՞ծ մասնաւոր ազգայիններու մօտ հայերէն ձեռագրեր չկային: Վասն զի ինչպէս շատ հանգիստական առարկաներ, այնպէս ալ հայերէն հին ձեռագրեր, մանաւանդ ծաղկաւորումներն ու մանրանկարներով հարուստ եղողները՝ վաճառքի եւ հետեւաբար շատու նիւթ էին եւ այս իսկ պատճառով տեղէ տեղ կը փոխադրուէին: Բարեբախտաբար

Հ. Ա. ազգայինին մօտ, առաջին պատահական, կրցի տեսնել Աւետարան մը՝ որուն Յիշատակարանը կու տամ օտորիւ նոյնութեամբ, եւ այս պատահականին քաջակերուած ջերմօրէն եւ հրապարակաւ կը խնդրեմ Եւրոպայի թեմի իմ սիրելի ժողովուրդէն՝ որ մատահարար ինծի յանձնեն կամ զրկեն իրենց մօտ գտնուած հայերէն ձեռագրերը, որպէս զի քննեմ, հայ եւ օտար բանասիրութեան սեղանին ներկայացնեմ ու նայնաբեամբ իրենց տէրերուն վերադարձնեմ, վասն զի եւ երբեք հայերէն ձեռագրեր գնաղց կամ պտեղը չեմ, իմ անձնական մատենադարանին մէջ մէկ հատ իսկ անպահական ձեռագիր չունիմ, բայց հանդիսին ու մասնաւոր մատենադարանները հարկւրաւոր հայերէն ձեռագրեր քննած ու հրատարակած եմ, իմ Ձեռագրաց Յուցակներու տպագրական ծախքերը հոգալով միմիայն իմ անձնական միջոցներովս:

Ստորեւ կուտամ Աւետարանին համառօտ ներկարգիւրը, եւ Յիշատակարանները՝ ամբողջ:

Թիւ՝ չունի ՌԱ=1552
Թուղթ՝ ԽԲ (=352 ԷԲԸ).- Մեծաքիւմ՝ 28×17×6 սնդմ.- Գրութիւն՝ երկսիւն.- Նիւթ՝ Բամպակեայ լաւ յղուած Թուղթ.- Տաք՝ 23.- Կազմ՝ տախտակեայ քաղանակազոյն կաշեպատ, թիկունքով եւ լայնքով: Կողքին դուրսը արծաթապատ, վրան Տիրամօր նկարով եւ շուրջը հրեշտակներ: Կոնակի կողմը արծաթեայ պարզունակ խաչ մը: Ոսկերչութիւնը անյալող: Հանգամանք՝ ամբողջութեամբ լաւ պահպանուած: Աւետարանիչներու սեծաղբի նկարները, ինչպէս նաեւ խորանի ու լուսանցքի զարդերը խոնաւութենէն վրնասուած:- Մագաղաթեայ պահպամակէ՝ երկու թերթ, անդիւր, սկիզբն ու ի վերջ.- Գիր՝ սեւ թանձր մեկանով յալող բոլորգիր. գլխակարգութեամբ եւ համարներու սկիզբը կարգադրել.- Զարդագիրք՝ բոլոր Աւետարաններու սկիզբը, մար-

զազիր, թոշնազիր ու զարգազիր, առաջին 2 - 3 տողերը զուռաւոր երկաթազիր: Խորամմ՝ չորս Աւետարաններու սկիզբը, մեծադիր, յաջող ծաղկումներով, բայց զրեթէ բոլորն ալ վնասուած խոնաւութենէ: Լուսանցազարդ՝ բազմաթիւ, զրեթէ ամէն էջի վրայ, սովորական մոտիւններով ու ծաղկումով: Նկարք՝ չորս հատ, մեծադիր, սովորական օրինակներէ վերջուած:

Ստացող՝ Պարոնտէր Մելիքեթ Արքեպիսկոպոս. երկրորդ ստացող՝ Ընօհիշան. Գրիշ՝ Փիւլիպպոս վարդապետ. Ժամանակ՝ ՌԱ. (1551). Տեղի՝ անձնօթ, Մաքինեաց Ս. Աստուածածին վանք:

Մատենան է Աւետարան, ամբողջ՝ ուր կը կը պակսին սկիզբի Համեմատութեանց տախտակներն ու իւրաքանչիւր մասի բովանդակութիւնը:

Յիշատակարանմ՝

Ա. - էջ 349 ք (Դիլիստը Յիշատակարան) .-

«Փառք քեզ անսահման եւ զուգական անուն, անսկիզբն, եւ անվարձան, անեղ եւ անապական էութենէ...»

«Արդ զրեցաւ սուրբ Աւետարանն ի յիշնուքեան Տառն Թաննազին, ի քվկն. Հայոց ՌԱ (1001 + 551 = 1552): Գրեցաւ ի դուռն Հայր (8) ռիւմաւ: Զնոամբ սուտանուն Փիլիպպոս, որ գանուռն միայն ունիմ եւ ոչ զգործս բարութեան: Ի խնդրոյ Պարոնտէր Մելիքեթ Արքեպիսկոպոսին, յիշատակ իւր եւ ծնողաց իւրոց. հաւրն Պարոն Մելիք Միրզաւանին եւ մարն Պր. (Պարոնուին) Գռնարին: Եւ եղբայրն իմ պարոն Մելիք Ելեն եւ հանդուց՝ հալ որդին՝ պարոն Հախնազարն եւ միւս որդին Մելիքախնազարն, պարոն Ատիպէկն, պարոն Գուգէկն, պարոն Միրզէկն եւ հարսն՝ պարոն (ուհի) Խաթաւանդէն եւ դուստրն իւր Խանուսաղէն եւ Գռնարվարդն:

«Դարձեալ կրկին անգամ աղանձ գծեզ, յիշել ի տէր Պարոնտէրն Մելիքեթ Արքեպիսկոպոսն, պարոնաց որդին, պարծանք պարծանաց ամենայն եպիսկոպոսաց, որ բազում փառաբանօք եւ կատարեալ սիրով զրեկ ետուր ըզսայ, յիշատակ հոգւոյն իւր, եւ լի սրտիւ Աստուած ողորմի ասէք ամէն: Զտարտամն ի բարեաց եւ փարթամս ի շարեաց զՓիլիպպոս զըշակու յիշեցէք եւ մի բե-

րան Աստուած ողորմի ասէք եւ Աստուած ձեզ ողորմեսցի ամէն: Դարձեալ յիշեցէք զուսուցիչ վարպետն իմ գտիւր Խաղ Արքեպիսկոպոսն որ բազում աշխատանք ունի ի վերայ մեզ: Աստուած իւրան արքայութիւն պարգեւէ. ամէն»:

Բ. - էջ 352՝ տարբեր գրէչ, նոտրազիր.

«Արդ նորդարայ սուրբ Աւետարանն ձեռամբ իմոյ անարժան Սարգիս վարդապետին՝ որ զանուն միայն ունիմ եւ ոչ զգործս բարութեան, Առաջնորդ Մաքինեաց Սուրբ Աստուածածին, յիշատակ իմոյ եւ իմ ծնողաց, հաւրն Պարոն Միրզային եւ մարն՝ Պարոն Խաթաւանին եւ եղբայր իմ Բարաւան, Տաննազարն եւ տէր Բաղրամն, Ամրնաւանին Ատիպէկն, Արամպէկն: Դարձեալ յիշեցէք Մելիք Այալանէկն եւ հայրս իմ Մելիք Պապէն եւ մայրն իմ Մարիամն եւ որդեան իմ Նատիրիսան, Միրզան եւ դուստրն իմ Գուլարին եւ կողակիցն Միրզան՝ որ ի Գրիստոս հանդուցեալ է եւ միւս կողակիցն՝ Նազուլիսան: Դարձեալ յիշեցէք Մելիք Այալանն եւ իւր հայրապատ եղբարքն, Պարոն Ղարիսան, Պարոն Աղիպէկն եւ իւրեանց զարմ ու զաւակն, աւրհնեալ լինի ամենայն ժամ: Դարձեալ կրկին անգամ աղանձ գծեզ յիշել ի Տէր Աստուածածնայ Սարգիս վարդապետս, որ բազում փառաբանօք եւ կատարեալ սիրով եղի յիշատակ իմ հոգոյն եւ իմ ընտանեաց եւ լի սրտիւ Աստուած ողորմի ասացէք. ամէն: Թվ: ՌՃՆԸ (=1699):

Գ. - ի վերջ Մարկոսի Աւետարանին՝ «Համբարձման կարգա եւ Փիլիպպոսին մէկ ողորմի ասա, ո՛վ եղբայր»:

Դ. - Նոյն՝ անդ. - «Յիշատակ է սուրբ Աւետարանն Խորէլի Ըոսիքյանին եւ իւր կնոջն Ղիւմարին, եւ իւր որդոցն Ներսէսն եւ Աւետիքոս եւ Աւետարին եւ եղբր յիշատակ ի դուռն սուրբ Վիթակոսին. մի ոք յիշեցէ, ո՛չ եպիսկոպոս, ոչ վարդապետ, ոչ քահանայ, ոչ ժողովուրդ հեռացուցանել զայս Աւետարանն ի դրանէ ու եկեղեցւոյ. այլ կացցէ անջինջ յիշատակ ի դուռն սուրբ Կիրակոսին եւ Կարմիրակ սուրբ Նշանին, յիշատակ հոգւոյ իւրոյ՝ Ըոսիքյանին եւ իւր կողակցուն Ղիւմարին եւ իւր որդոցն Ներսէսն, Աւետիքոսն եւ Աւետարին եւ որ զայս Աւետարանն հեռացուցանէ զպատիւն Յուդայի ասցէ եւ նշովքն Կայենին ժառանգեցէ. ամէն»:

2.- Ա Ի Ն Տ Ա Ր Ա Ն

Թիւ՝ 6

ՌՂ=1645

Թեթրքի, 375 (=770 էջ)։ Մեծաւթիւն, 13×10×5 սնդմ.։ Գրաւթիւն՝ Միսաիւն։ Նիւթ՝ լաւ յղկուած բարակ թուղթ։ Կազմ՝ տախտակեայ շաղանակադոշի կաշեպատ։ Տաղ՝ 17։ Մագաղաթնայ պաշպանակէ՝ չկան։ Համագումանք՝ ընդհանրապէս լաւ պահպանուած, ներքին քանի մը թերթերը կարէն բաժնուած, Ղուկաս աւետարանը չին նկարը ինկած ու կորսուած։ Բոլոր Աւետարաններն ալ ունին իրենց նախադրութիւնն ու բովանդակութեան ցանկը։ Յովհաննու Աւետարանին ի վերջ կայ «Իրք կնոջն շնացելոյ»։ Գիր՝ սեւ մեղանով միջակ բոլորգիր։ Համարներուն սկիզբը կարճարձեղ գլխազիր։ Խաբանք՝ լորս հատ, սկիզբները, մանուշակի կարմիրով պարզ ծաղկուաներ։ Նոյնպէս սկզբնատուներն ու լուսանցազարդերը։ Նկարք՝ չորս աւետարանիչներունը, նուրբ եւ բաւական ճաշակաւոր։ Ձեռագիրս պատկանած է Անտոնեան Միաբանութեան հաւաքման։ Գրիչ՝ Դպիր Մարգար։ Առաջին Մագաղ՝ Մեխք Աղէի որդի՝ Աղէ։ Ժամանակ՝ 1645։ Տեղի՝ Ջուղայ։ Մաղկոզ՝ անծանօթ։ Մատենան է Աւետարան, թղթեայ, փոքրադիր, ամբողջական բովանդակութեամբ։

Յիշատակարանք՝

Ա.- էջ 768 (գլխաւոր Յիշատակարան)։

«Փա՛ռք ամենասուրբ երրորդութեան, հօր եւ որդւոյ եւ սրբոյ հոգւոյն, յաւիտեանս ամէն։

Արդ գրեցաւ սուրբ Աւետարան Յովհաննու ի թվականիս Հայոց ՌՂԴ (=1645) ի գրչիս ձեռամբն Դպիր Մարգարի, ի գեօղն Ջուղայ։ Ի խնդրոյ Հաւատարմի ջրիստոնեայ Աղէ, որ է որդի Մեխք Աղէ՝ որ ստացաւ զսայ, վասն վայելումն Հաւատոյ եւ ուղղափառութեան իւրոյ, ուսանիլ ի սմանէ բան ճշմարտութեան։ Որով տէր Աստուած անփորձ պահեցէ զինքն եւ անասան յաւիտենից ամէն։

Դարձեալ յիշատակ է ս. Աւետարանս ասոցող գրոյ Պարոն Աղախաչիկին եւ ծնողաց իւրոյ Մեխք աղէ Նաշխումին, եւ եղբարցն իւրոյ՝ Միքայէլին, Սիմանին, Բաղումին, Մեխիմիսագին եւ քվերն՝ Սօլքանցաչին։ ամէն։

Դարձեալ յիշատակ է ասոցողի սորին Խաչիկ աղա անորդին եւ կողակցին իւրոյ Մարիամին եւ որդւոցն սոցա Մեխիմին, Պետրոսին, Դարայէլին, Թեւումին եւ դուստր Նաշխումին, աստէն եւ ի հանդերձելումն։ ամէն։

Բ.- Եջ 770՝ տարբեր, անվարձ գրչէ։ «Այս աւետարանս Աղէ կին բարեմիտ եւ աստուածասէր Սաղաբիթանին է։ Աստուած իւրն եւ իւր ծնողաց մեղսն թողցէ աստ եւ ի հանդերձեալ զատաստանին Յիսուսի Քրիստոսի։ ամէն։ Հայր մեր։ Դրվեցաւ գիրս թուին ՌձԼԲ (=1683)։ Զապկար եւ զանարժան եւեթ անուն տէր Յակոբ Բախանայս յիշեցէք ի Քրիստոս, որ գրեցի այս յիշատակարանս։

ԱՐՏԱԽԱԶԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Փարիզ, 4 սեպտ. 1946

